

Лариса Бадья

УЧИТЕЛЬСЬКІ З'ЇЗДИ ТА КУРСИ НА УКРАЇНІ У 70-ТІ РОКИ ХІХ ст.

Учительські з'їзди та курси 70-х років ХІХ ст. відіграли значну роль у підвищенні рівня викладання у народних школах, які створювалися саме у цей час, і започаткували сучасні заклади післядипломної освіти вчителів. Проте у сучасній історикографічній літературі їм не приділено належної уваги.

Метою статті є дослідження передумов появи та хронології проведення на Україні літніх учительських з'їздів та курсів у перші десятиріччя запровадження шкільної реформи 1864 року.

Хронологічні межі дослідження сягають кінця 60-х років ХІХ ст., коли були проведені перші вчительські з'їзди, і початку 80-х років, коли було припинено проведення короткострокових літніх учительських курсів.

Необхідність навчання працюючих учителів народних шкіл була пов'язана з їхнім низьким професійним рівнем, що, в свою чергу, було наслідком відсутності на той час у Російській імперії спеціальних педагогічних закладів для підготовки вчителів початкового навчання.

Шкільною реформою 1864 року уряд декларував загальнодоступність початкового навчання, але від реалізації реформи самоусунувся, перекинувши справу народної освіти на плечі новостворених земств (На Україні земське самоврядування під час земської реформи 1865 року було введено тільки на Лівобережжі – у Чернігівській, Харківській, Полтавській, Катеринославській та Херсонській губерніях. У Правобережних губерніях земства запроваджені лише у 1912 році) та сільських громад. Їхніми силами швидко почала створюватися мережа початкових народних шкіл.

Значно складнішою була задача наповнити школи вчителями. Вища школа Росії не була готова до вирішення цієї задачі, мережа педагогічних навчальних закладів складалася дуже поступово і постійно відставала від запитів життя. Так, за 6 років, з 1864 року, коли було відкрито першу учительську семінарію у Молодечі, і до 1870 року, коли вже працювало три семінарії і однорічні педагогічні курси при 12 повітових училищах, було підготовлено лише 700 вчителів початкового навчання [12]. Тож ці заклади не могли задовольнити потреби в учительських кадрах. На місцях, особливо у віддалених селах, учительські вакансії заміщалися випадковими людьми, які хоч трохи знали грамоту і погоджувалися на низькооплачувану роботу в школі.

Земства взяли на себе рішення задачі забезпечення належного рівня викладання у народних школах, для чого засновували учительські семінарії, одно- та дворічні педагогічні курси, сплачували стипендії студентам державних та приватних семінарій, але найбільш активно використовували захід, який давав швидко і безпосередню віддачу – підвищення кваліфікації працюючих вчителів [1].

Біля витоків цієї роботи стояв видатний педагог і земський діяч М.О. Корф [6]. Він обґрунтував необхідність роботи з вчителями, виходячи з досвіду держав, у яких народна освіта розвивалася давно і мала суттєві успіхи, а саме Готського герцогства та Пруссії. У цих державах, де у початкових школах викладали тільки випускники учительських семінарій (до яких, у свою чергу, приймалися лише особи з гімназійною освітою), окружні інспектори зобов'язані були збирати вчителів шість разів на рік на з'їзди свого округу і один раз на рік – на загальний учительський з'їзд. На з'їздах обговорювалися проблеми школи, давалися і обговорювалися пробні уроки, читалися лекції та реферати тощо. У цих державах на учительські з'їзди дивилися не як на право, а як на обов'язок учителя, свою відсутність на з'їзді він мусив пояснити поважною причиною. Якщо для вчителів із достатньою педагогічною підготовкою проводилася інтенсивна робота з підвищення кваліфікації, то тим більше вона була необхідною при такому низькому фаховому рівні, який був на той час в Російській імперії.

Механічне перенесення німецького досвіду у російську дійсність було неможливе. М.О. Корф розробив засади проведення з'їздів в умовах низького загальноосвітнього рівня вчителів і повної відсутності у них спеціальної педагогічної підготовки. По-перше, він рекомендував запрошувати на з'їзд тільки тих учителів, котрі мали загальні знання хоча б на рівні повітових училищ. По-друге, з'їзд не повинен був ставити за мету ліквідувати прогалини в елементарній освіті вчителів з граматики, історії, географії тощо, бо на це на з'їзді, який триває 4-6 тижнів, немає часу. Неприпустимо також читання лекцій з педагогіки, психології тощо особам, котрі мають низький рівень загальної підготовки. Таким чином, програма роботи з'їзду, на його переконання, повинна передбачати ознайомлення вчителів з методикою початкового навчання шляхом проведення зразкових уроків з наступним детальним розбором і обговоренням. У процесі цих обговорень керівник повинен у формі бесід надати слухачам деякі відомості з теорії педагогіки.

Ця програма давала лише загальну спрямованість роботі з'їзду, її конкретне насичення було, великою мірою, випадковим, залежало від ситуації, що складалася на кожному уроці і від тих питань, які при цьому виникали.

Перший з'їзд провів сам М.О. Корф у своєму маєтку у Катеринославській губернії у 1867 році. Ідея проведення навчання вчителів народних шкіл була підхоплена земствами. У наступні роки з'їзди проводилися у всіх земських губерніях України і усієї Російської імперії.

Відсутність жорсткої регламентації у проведенні з'їздів дозволило організувати їх так, щоб вони відповідали потребам школи, вчителів і самого життя, що зумовило продуктивність цих зібрань. Проведення з'їздів на Україні відрізнялося більшою демократичністю і свободою від зібрань у центральних регіонах Росії. Зокрема, на українських з'їздах активно обговорювалися мовні питання, питання про необхідність викладання у школі, хоча б у перші роки навчання, рідною мовою (українською та мовами народів, що населяли південні райони), у програми з'їздів включалися зразкові уроки, які проводив російськомовний учитель для дітей, котрі російською мовою не володіють.

Ситуація змінилася у середині 70-х років, коли почався відхід від ліберальних реформ. У 1875 році було прийнято «Правила про короткострокові педагогічні курси для вчителів і вчительок початкових класів народних училищ», за якими основною формою підвищення кваліфікації вчителів початкового навчання визнавалися літні курси, котрі проводяться за заздалегідь розробленою і затвердженою програмою. В основі своїй «курси» були кроком уперед у порівнянні зі «з'їздами». Вони передбачали систему у проведенні занять, включали теоретичну частину як основну і у заздалегідь визначеному об'ємі, а не як спонтанно сформовану бесіду, як це було на з'їздах. Така організація роботи більше відповідала вимогам часу, оскільки завдяки швидкому формуванню мережі середніх загальноосвітніх та спеціальних педагогічних закладів підвищився як загальноосвітній, так і педагогічний рівень спеціалістів, які приходили працювати у народну школу, тож підвищилися запити народних учителів до навчання з метою підвищення їхньої фахової кваліфікації.

З іншого боку, приймаючи «Правила», уряд переслідував іншу мету, а саме – прагнув в умовах наступу реакції обмежити вільні зібрання і свободу слова, контролювати усі громадські заходи. З цієї ж причини з 1885 року було заборонено проводити учительські з'їзди.

Проведення курсів ніколи не заборонялося, але їхня організація супроводжувалася численними обмеженнями. «Правила» вводили жорстку регламентацію роботи учительських курсів, суворий контроль за їхньою підготовкою та проведенням з боку адміністрації. У поліцейській державі, якою була тогочасна Росія, положення «Правил» були доведені до абсурду, зокрема, програма курсів розглядалася та затверджувалася інспектором народних училищ, а пізніше – і попечителем учбового округу, дозвіл на участь у роботі курсів кожного педагога давав генерал-губернатор і тільки після одержання довідки про його благонадійність від поліцейської влади, списки курсантів потребували попереднього затвердження місцевим учительським начальством, за роботою курсів наглядав представник адміністрації, який мав повноваження втручатися в їхню роботу аж до її дострокового припинення.

Ці обмеження та регламентація роботи курсів призвели до того, що на початку 80-х років земства відмовилися від їхнього проведення. Відновилася ця робота лише наприкінці 90-х років, в інших умовах і на новому рівні.

У 70-ті роки з'їзди та курси проводилися для вчителів одного або двох сусідніх повітів, кількість слухачів не перевищувала 40 осіб. Це, з одного боку, було умовою для отримання дозволу на проведення занять, а з іншого – повітові міста часто не мали приміщень для розміщення і такої кількості слухачів. На той час не було потреби у більш представницьких зібраннях, бо кількість народних учителів у повіті рідко перевищувала 30-40 осіб.

Заняття проводили інспектори народних училищ, вчителі гімназій та повітових училищ, і лише зрідка земства могли дозволити собі запросити знаних педагогів, таких як М.О. Корф, М.Ф. Бунаков [7, 10]. Кожний конкретний з'їзд проводився одним викладачем за участю законоучителя. Заняття тривали 4-6 тижнів. Для практичних занять на час роботи з'їзду

організовувалася тимчасова школа.

З'їзди та курси організовувалися з ініціативи губернських земств, тому хронологія їхнього проведення суттєво відрізняється у різних губерніях, що було зумовлено економічними та географічними особливостями кожної губернії, її науковим, педагогічним та культурним потенціалом, не останню роль відігравав також «людський фактор» – погляди членів губернських та повітових земських установ на народну освіту і шляхи її розвитку.

У Катеринославській губернії, де було започатковано роботу з підвищення кваліфікації вчителів, з'їзди проводилися за ініціативою і безпосередньою участю М.О. Корфа, який з 1867 року регулярно протягом 5 років проводив їх у Олександрівському повіті. У 1872 році на запланований з'їзд не були виділені кошти, оскільки новий склад земства не підтримував діяльність М.О. Корфа. Йому вдалося організувати з'їзд влітку наступного року у Маріуполі і у 1883 році у Бердянську [7].

Найбільш активно та послідовно робота з народними вчителями проводилася у Полтавській губернії, тут щорічно організовувалися з'їзди або курси у 2-4 повітах для вчителів двох-трьох сусідніх повітів. За 12 років у роботі з'їздів та курсів у губернії взяли участь близько 800 вчителів.

Перший вчительський з'їзд у Полтавській губернії відбувся влітку 1870 року у містечку Смелое (Роменського повіту), у 1872 році 14 вчителів було відряджено на московські курси. З 1874 по 1882 рік учительські зібрання відбувалися щорічно: 1874 – у Лубнах і двічі – у Кобиляках, 1875 – у Ромнах та Кобиляках, 1876 – у Лубнах, Ромнах, Переяславі, Миргороді, 1877 – у Гадячі, Константинограді, декілька вчителів відряджено на курси у Коростишів (Київська губернія), 1878 – у Лубнах, 1879 – у Занькові, Кобиляках, Ромнах, Золотоноші, 1880 – у Лубнах та Кременчузі, 1881 – у Гадячі, Кременчузі, Миргороді, 1882 – у Золотоноші. У 1885-1887 роках у кошторис губернського земства закладалися асигнування на проведення учительських курсів, але дозволу на їхнє проведення отримано не було, курси не відбулися [9].

У Чернігівській губернії з'їзди проведені у 1872 році у Чернігові, у 1873 та 1874 роках – у Ніжині, у період з 1875 по 1883 року курси для вчителів свого повіту декілька разів організовувалися Глухівським вчительським інститутом. [4]

У Харківській губернії учительські з'їзди були проведені у 1870 році Товариством поширення в народі грамотності у Харкові [5], у 1872 році Лебединською повітовою училищною радою з ініціативи інспектора народних училищ Харківської губернії у Лебедині [15]. Земства приєдналися до цієї діяльності лише у 1875 році: чергові губернські земські збори доручили земській управі вивчити питання про організацію короткострокових літніх педагогічних курсів для народних учителів і зробити доповідь на наступній сесії. На губернських земських зборах 1876 року доповідь була заслухана і збори прийняли рішення про щорічне проведення вчительських курсів в одній з місцевостей Харківської губернії [3], але проведені такі курси були лише у 1878 році у с. Мерефа [14] та у 1880 році у Харкові [13]. У 1881 році була зроблена спроба організувати курси, але, поки йшло листування з цього приводу,

загубилося декілька документів. Поки залагоджували проблему, закінчилися канікули, вчителі розпочали заняття у школах.

У Херсонській губернії у 1870 році відбулися вчительські з'їзди у Херсоні та у Єлісаветграді [8]. У 1874 році у Херсоні відбувся з'їзд під керівництвом М.Ф. Бунакова [2], у 1881 році – під керівництвом М.О. Корфа [11].

Звіти про з'їзди та курси з докладним викладенням програм, переліком питань, які розглядалися, розподілом учбових годин, списками викладачів, кількістю слухачів, кошторисом тощо друкувалися у земських та у окремих виданнях і ставали надбанням громадськості та земських діячів з народної освіти, незважаючи на заборону (1867 р.) земствам різних губерній спілкуватися між собою. І хоча в цілому з'їздів та курсів на Україні у 70-ті роки ХІХ ст. було проведено порівняно небагато, близько 40, вони стали неоціненним досвідом роботи з підвищення кваліфікації вчителів, який був використаний, коли у 90-х роках проведення літніх короткострокових учительських курсів було поновлено.

Висновки.

У 70-х роках ХІХ ст. на Україні проводилося підвищення кваліфікації вчителів початкової освіти у двох формах – з'їзди та курси.

З'їзд – це вільне зібрання вчителів, без певної програми. Робота на з'їзді полягала у проведенні відкритих уроків з їхнім подальшим обговоренням, у процесі якого керівник сповіщав слухачам деякі теоретичні відомості з педагогіки, методики та дидактики.

Курси – це систематичні заняття за заздалегідь розробленою програмою, яка включає як практичні, так і теоретичні заняття.

Земства українських губерній провели близько 40 учительських з'їздів та курсів. Найбільш активно та послідовно ця робота проводилася в Полтавській губернії.

Учительські з'їзди та курси 70-х років заклали основи підвищення кваліфікації вчителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Водовозов В.И. Учительские советы и съезды / Избранные педагогические сочинения. – М.: Изд. Академии пед. наук, 1958. – С. 105-115.
2. Доклады Херсонской губернской земской управы губернскому собранию в очередную сессию 1874 года. – Херсон, 1874. – С. 66.
3. Журналы очередного земского собрания Харьковской губернии (с приложениями к ним) с 3-го по 20-е декабря 1877 г. – Харьков, 1878. – С. 115-123.
4. Земский сборник Черниговской губернии. – 1876. – № 1-4. – С. 184-279.
5. Коломієць Т.В. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869-1920). – Харків, 1995. – 21 с.
6. Корф Н.А. Учительские съезды / Наше школьное дело: Сб. статей по училищеведению. – М.: Изд. братьев Салаевых, 1873. – С. 25-36.
7. Песковский М.П. Барон Николай Корф: Его жизнь и общественная деятельность

- / Песталоцци. Новиков. Каразин. Ушинский. Корф: Биографические повествования. – Челябинск: Урал, 1997. – С. 396-500.
8. Сборник Херсонского земства. – Херсон, 1870. – № 7. – С. 51-53.
 9. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за первые шесть трехлетий (с 1865 по 1882 год включительно). – Выпуск 2. – Полтава, 1886. – С. 1075-1081.
 10. Соловьева В.Д. Педагогические взгляды и деятельность Н.Ф. Бунакова. – М.: Изд. Академии пед. наук РСФСР, 1960. – 183 с.
 11. Съезд в г. Херсоне учителей и учительниц начальных народных школ Херсонской губернии, под руководством почетного члена Московского университета барона Н.А. Корфа, 7-21 июля 1881 года. – Херсон, 1881. – 177 с.
 12. Учебные заведения ведомства Министерства Народного Просвещения: Справочная книга, составленная по официальным сведениям к 1-му января 1905 года. – СПб: Издание Департамента Общих Дел Министерства Народного Просвещения, 1907. – С. 611-671.
 13. Харківський ОДА, Ф. 304, оп. 1, од.зб. 111, спр. 38, арк. 28-35.
 14. Харківський ОДА, Ф. 304, оп. 1, од.зб. 310, спр. 67, арк. 223-232.
 15. Харківський ОДА, Ф. 3, оп. 254, од.зб. 50, 10 арк.